VÖRÖS FERENC 2004d. Nyelvcsere – névcsere a Zobor-vidéken. In: *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcsere.* Szerk. P. LAKATOS ILONA – T. KÁROLYI MARGIT. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányához 29. Budapest. 247–55.
VÖRÖS OTTÓ 2004. A határon túli névkutatás és hozadéka a nyelvi tervezésben. In: *Magyar Névtani Kutatások itthon és határainkon túl. Névtani tanácskozás Jászberényben 2003. október 17–18.* Szerk. FARKAS FERENC. Budapest. 135–8.

VÖRÖS FERENC

FERENC VÖRÖS, **Neologisms of place- and personal names in the Uplands (Slovakia) after the Treaty of Trianon (1920)**

The region known as the Uplands (Felvidék) was disannexed from Hungary by the Treaty of Trianon in 1920. Becoming an ethnic minority, the Hungarians of this region had to face a completely new situation; their language was exposed to the increasing influence of the (Czecho-) Slovakian official language. Initial bilingualism was quickly substituted by monolingualism of the official language, in many spheres of life. The authorities of the period renamed the settlements, Slovakianized the microtoponyms, and registered the personal names according to the norms of the official language. As a result, the grammatical structure of the names changed. – Within the new circumstances, which were completely different from the ethnic and linguistic situation before Trianon, new and previously rarely used linguistic structures were adopted into the local Hungarian language use. At first the appearance of these neologisms could be ascribed to language contact. Later many of them became an integral part of the language variety used by the Hungarians living in the Uplands. The process described above took place both in its speed and in its intensity within the passing of some generations. – The first part of the study explains why the above mentioned name-structures, characteristic of the official language, have been spreading in the local Hungarian language use since 1920. In the second part, the author classifies these neologisms due to the language contact situation. With respect to the most important types of usage, the author clarifies whether these name forms are occasional borrowings or they are stable neologisms in the local Hungarian language today.

BUDAPESTI KÁVÉHÁZNEVEK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚTÓL A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDŐSZAKÁNAK VÉGÉIG

1. A dolgozatban az I. világháború kitörése és az 1919-es kommün vége közti periódus üzletneveit vizsgáljuk, amely időszakban ugyan az újonnan adott nevek száma nem nagy, de egyes típusainak gyakorisága alapján ezen évek névadási gyakorlata eltér a világháborút megelőző és a Tanácsköztársaságot követő időszakától.[1]

[1] Az I. világháborút közvetlenül megelőző időszak kávéházneveinek legfontosabb forrásai: *Budapesti Czím- és Lakásjegyzék.* 1914. Franklin Társulat, Bp., é. n. és *Magyarországi Szállodák, Vendéglők és Kávéházak Címtára.* 1914. K. n., Bp., é. n. A világháború kitörését követő periódusból az 1920-as évek legelejéig sajnos csak két szakmai címjegyzék lelhető fel, így ezen évekből ezek jelentik a legfontosabb névforrásokat: *A Budapesti Állami Távbeszélő Előfizetőinek Foglalkozások Szerint Összeállított Szaknévsora.* [1914. dec.] Magyar Könyvnyomda és Kiadóvállalat Rt., Bp., é. n. és

DOI: https://doi.org/10.29178/NevtErt.2005.27

A kávéházneveket két elemre lehet bontani: egy, az intézmény fajtáját megjelölő köznévi alaptagra és egy megkülönböztető funkciójú elemre. Az előbbiek használatát jogi előírás szabályozta: a még a vizsgált korszakunk előtt született 802/1907 számú törvényhatósági szabályrendelet értelmében a kávéházakat a tulajdonos nevét vagy cégét feltüntető táblán kívül a *kávéház* felirattal is el kellett látni (vö. HAVAS 2002: 17). Ugyanakkor a világháborút megelőző évekhez hasonlóan (vö. HAVAS 2002: 18) ekkor szintén üzemelt néhány *nagykávéház* köznévi alaptagú üzlet is Budapesten (pl. *Berlin, Terézvárosi, Terminus*), s ennek francia megfelelőjére ekkor is találunk példát *(Grand Café Bánffy).* Az 1910-es évek elején felbukkant három *bár* megjelölésű kávéház közül egy *(Moulin Rouge)* a jogszabály ellenére még a világháború alatt is működött a fővárosban.

Az alábbiakban az I. világháborútól 1919-ig tartó időszak neveinek megkülönböztető elemeit taglaljuk két periódust elkülönítve: a világháborús éveket, valamit a népköztársaság, illetve a Tanácsköztársaság rövid szakaszát.

2.1. Az első világháború kitörését követő hónapokban megnőtt a kávéházak forgalma, az emberek itt beszélték meg a háborús híreket, több helyen a harctéri jelentéseket is kifüggesztették. Azonban a háborús vereségek, a kiábrándulás, az árdrágulás következtében visszaesett a forgalom, mind a törzsvendégek, mind a személyzet tagjai közül sokan bevonultak – ezt követően kezdtek el nagyobb számban nőket alkalmazni a kávéházakban –, előbbre hozták a zárórát is. A háború alatt sok kávéház tönkrement, főként a kisebbek, csak a pályaudvarok melletti zenés üzleteknek volt nagyobb forgalma. Egy idő után eltűnt a tej, a cukor, a dohány stb. a kávéházakból, pótanyagokkal főztek, s idővel a kávéházi fémtárgyak egy részét is be kellett szolgáltatni. A világítás és a fűtés biztosítása is nehézségekkel járt (BEVILAQUA BORSODY–MAZSÁRY 1935. 2: 1261–8, GUNDEL–HARMATH 1979: 33).

Ugyan J. SOLTÉSZ KATALIN (1992) a 20. század politikai rendszerváltozásaihoz kapcsolódó jelentősebb névváltoztatási hullámok, illetve a múlt század nagyobb névadási korszakai között nem említette az I. világháború időszakát, de a háború kitörése nemcsak a kávéházakra, hanem a kávéháznév-adási gyakorlatra is hatással volt, ha nem is olyan nagy mértékben, mint az előbbiekre. A belvárosi *Szerb* kávéházról, BALLA VILMOS (1927: 87) ezt írja feltehetően némi költői túlzással: „A háború kitörése napján, ugyanabban a történelmi percben, amikor Giesl báró elutazott Belgrádból, a pesti kávés levétette ősi cégérét és sokan ez intézkedés révén tudták meg, hogy vége a boldog korszaknak. Néhány nappal később új firmát tettek ki: »A koronához«.” Ha a Monarchia

Budapesti Czím- és Lakásjegyzék. 1916. Franklin Társulat, Bp., é. n. (a továbbiakban: BpCz.). Ezeken kívül a kávés- és vendéglátó-ipari szaksajtó alábbi kiadványai évfolyamainak szórványos adataira voltunk kénytelenek támaszkodni a kávéháznevek gyűjtése során: *Az Értesítő* 1914–16; *Az Újkor* 1914–19; *Budapesti Szállodások, Vendéglősök és Kocsmárosok Ipartársulatának Értesítője* 1914–18; *Fogadó* 1914–19; *Magyar Vendéglős* 1919; *Magyar Vendéglős- és Kávés-Ipar* 1914–19; *Vendéglősök Lapja* 1914–19. Néhány a korszakban keletkezett, azonban az 1920-as évek elején megjelent címjegyzékekben már nem szereplő kávéháznév még fellelhető az 1920-as budapesti telefonkönyvben, amely azonban csak betűrendes részt tartalmaz: *A Budapesti és a Környékbeli Magyar Kir. Távbeszélő-hálózatok Előfizetőinek és Nyilvános Állomásainak Betűrendes Névsora.* 1920. máj. K. n., Bp., 1920.

belgrádi követe, Wladimir Giesl báró távozását, Ausztria–Magyarország és Szerbia diplomáciai kapcsolatainak megszakítását nem is követte ilyen gyorsan névváltoztatás – bár például a balassagyarmati önkormányzat már az 1914. szeptember 12-i közgyűlésén döntött a település *Szerb* utcanevének megváltoztatásáról, noha ezt végül nem hajtották vége (KMETTY 1980: 58) –, az tudható, hogy a mozgósítás első napjaiban a francia és angol vonatkozású üzletfeliratokat vászonnal vagy papírral takarták le (Fogadó 1914. szept. 1: 1).

1914 augusztusában mozgalom indult a kávés-ipartársulatban a francia és angol nevek megváltoztatásáért (BEVILAQUA BORSODY–MAZSÁRY 1935. 2: 1264). IHÁSZ GYÖRGY, a Vendéglősök Lapjának felelős szerkesztője szeptember 5-én felhívó vezércikket tett közzé lapjában: „Magyarságunkkal, a nemzeti törekvésekért való buzgalmunkkal mindenképpen tüntetnünk kell s nem szabad engednünk, hogy legyen bármily jelentéktelen terület, ahol a nemzeti érzületnek hiánya, foltja lehessen... Éppen a jellegről akarunk szólni, arról, hogy vendéglőink címükben megfelelő jelleg[g]el bírjanak. Hogy a jellegzetességre való törekvés mindenben a nemzeti vonatkozásokat keresse, ez nemcsak a mai idők következménye, nemcsak hazafiúi kötelesség, hanem üzleti érdek is az idegenforgalomra való tekintetből." (Vendéglősök Lapja 1914. szept. 5: 1).

Különösen a Fogadó című szakmai lap állt a névváltoztatás, -magyarosítás szolgálatába, amely miután úgy látta, hogy névváltoztatási felhívásának nem lett kellő mértékű hatása, társulati úton is felkérte a kávésokat, hogy „tegyék meg, amire a jelen viszonyok minden önérzetes és hazafias honpolgárt kötelezneknek". Kérte a kávés-ipartársulat elnökét, szólítsa fel tagjait, „akiknek üzlete fölött még ma is ízléstelen, idegen címek éktelenkednek" (1914. nov. 15: 1). 1915. február közepétől hosszú ideig minden számban feltűnő helyen közölte a lap az alábbi szöveget: „Fogadót, vendéglőt, vagy kávéházat ha létesítünk (nyitunk), csak magyaros hangzású címmel lássuk el, vagy a saját nevünk »címén« vezessük" (1915. febr. 15: 4).

Németországban az I. világháború alatt sok francia és angol kávéház-, illetve szállodanevet hazafias elnevezéssel váltottak fel, a berlini *Piccadilly* kávéházból például *Vaterland* lett – egyébiránt az 1870–71-es porosz–francia háború is hasonló változást eredményezett a francia nevekhez fűződő attitűdben (HEISE 1988: 98). Többször foglalkozott a Fogadó a berlini rendőrfőkapitány, Jagow intézkedéseivel is, aki rendeletet adott ki az idegen vendéglő- és kávéháznevek megszüntetése tárgyában: még a *grand* jelzőt sem engedték használni az elnevezések fajtamegjelölő eleme előtt, a *café*-kból pedig *Kaffee*-k lettek. A berlini példát később Bécs is követte (Fogadó 1915. máj. 1: 1, júl. 1: 1, szept. 1: 2–3, 1916. febr. 1: 2–3). A lap, hasonló budapesti szabályozást remélve, Jagow intézkedéseit figyelmébe ajánlotta a budapesti rendőrfőkapitánynak is, aki pedig „nemrégen a mozik föliratait s az idegenül gajdácsoló »bretliket« magyarosította meg" (Fogadó, 1915. máj. 1: 1).

2.2. Azonban az újság által várt hatósági rendelkezés nem született meg, s a szorgalmazott névváltoztatási kezdeményezéshez is csak csekélyebb mértékben csatlakoztak az üzlettulajdonosok. A világháború kitörése előtti kávéháznév-állománynak végül 12%-a változott meg a korszakban, az előző periódusból örökölt 341 névből 41. (Viszont e 341 név közül csak 218-at találunk meg a világháborút követően is, ami a névcserék mellett főként annak következménye, hogy a háborús évek alatt, mint már említettük, számos

kávéház megszűnt.) E névváltásokra nagyrészt (36) nem sokkal a háború kitörését követően, 1914–15-ben került sor. A változások egy része valóban az angol és francia neveket érintette, csakúgy, mint a korszak mozinevei esetében (HAVAS 1997: 583). Az *Ostende* kávéháznévből *Berlin,* a *Français*-ból *Ausztria, a Mentone*-ból *Habsburg* lett, a *Boulevard*-ból pedig *Vilmos császár;* a *Belmont* és a *Chapeau rouge* kávéház neve szintén megváltozott. A háborúban ugyancsak ellenség Angliára vonatkozó *Windsor Germaniá*-ra, a *Piccadilly* pedig *Fővárosi*-ra cserélődött. Ugyanakkor nem kapott új nevet például a *Bellevue,* az *Esplanade,* a *Moulin Rouge,* a *Páris,* az *Angol,* a *Britannia,* a *London,* a *Splendid* stb. kávéház.

Mint az eddigi példákból is látszik, a politikai indítékú névváltoztatás nem feltétlenül jelentett egyben névmagyarosítást is, sok esetben az angol, francia neveket a háborús szövetségesekre vonatkozó elnevezések váltották fel csupán. Az előbbiek mellett 1914–15-ben kávéházat neveztek el a fővárosban a monarchia uralkodójáról is *(Ferencz József)*, s később *Hindenburg* neve is felkerült két portálra. A politikai szövetségesek egyébiránt ekkor nemcsak a kávéház-, hanem az utcanevekben is megjelentek: a Kiskörút egyes szakaszait 1914–15-ben *Vilmos császár, Mehmed szultán* és *Ferdinánd bolgár cár út*-nak nevezték el (HOLLÓ 1996: 229), s az ország más településein is adtak ekkor ilyen jellegű közterületi neveket (EPERJESSY 1937: 22), de a német császár nevét például mozi és étterem is felvette ekkor Budapesten. (Egyébiránt az eddig említett új kávéháznevek mindegyike eltűnt az üzlet megszűnése vagy névváltoztatás révén legkésőbb az 1920-as évek közepéig, a *Berlin* és az *Ausztria* kávéház például korábbi nevét kapta vissza.)

Találunk ugyanakkor néhány névmagyarosítást is – az I. világháború alatt nagyrészt hasonló jellegű névváltoztatási folyamat figyelhető meg a moziknál, amelyek esetében azonban a háborút megelőző periódus neveinek 17%-át változtatták meg (HAVAS 1997: 583) –, a korábban említett *Szerb > Korona* mellett ilyen az *Arco > Hazai,* az *India > Hazám* és a *Niagara > Zuhogó* is. Mindazonáltal a névcserék jelentős része nem hozható összefüggésbe az aktuális politikai eseményekkel: *Dobó > Damjanich, Ulits > Duna Korzó* stb.

2.3. Az alábbiakban funkcionális-szemantikai szempontból áttekintjük a korszak új kávéházneveinek megkülönböztető elemeit alkotó névrészek típusait, illetve a funkcionális névrészek fajtáinak gyakoriságát összevetjük a századfordulótól az I. világháborúig tartó időszak számottevőbb névrésztípusainak megterheltségével. (A századelő kávéháznévrészeinek ilyen jellegű vizsgálatát l.: HAVAS 2002: 19–36, ennek adataira a továbbiakban már külön nem hivatkozunk.) Névrész alatt a név minden olyan egységét értjük, amely a megjelölt denotátummal kapcsolatos bármiféle szemantikai jegyet kifejez a névalkotás helyzetében. (A névkeletkezés vonatkozásában ezt l. HOFFMANN 1993: 43.) Egyébiránt az I. világháború alatt egyetlen kávéház sem kapott olyan megkülönböztető elemet új elnevezésként, amely funkcionális-szemantikai szempontból több részre lenne bontható, így nincs eltérés a tekintetben, hogy a nevek megkülönböztető elemeit vagy az azokban foglalt névrészeket vizsgáljuk, csak a korszak összes neve tekintetében mutatkozik számszerű különbség.

A névrészeknek két nagyobb csoportját különítjük el, a motiváltakat, amelyeknél a funkció kapcsolatban van a megnevezettel (a további alcsoportokat e viszony jellege

szerint különítjük el), és a motiválatlanokat, amelyeknél a funkció nincs kapcsolatban a denotátummal. E megjelöléseket csupán egyszerűség kedvéért használjuk, ugyanis minden név motivált valamilyen formában, hiszen például a mindenkori névadás a már meglévő névrendszerekhez való igazodáson alapul, s a nevek alapjául a nyelv meglévő szókészlete és morfémaállománya szolgál (HOFFMANN 1993: 21–2, 1999; J. SOLTÉSZ 1979: 25). Ráadásul az elnevező a megnevezés alapjául alkalmas jegyek közül szabadon választhat, vagyis a motivált nevek szintén önkényesek (J. SOLTÉSZ 1979: 25).

2.4. Ha összehasonlítjuk a korszak új névrészeit (56) a világháború előttiekkel (956), azt tapasztalhatjuk, hogy megváltozott a motivált és a motiválatlan névrészek aránya. Az időszak mozineveihez hasonlóan (HAVAS 1997: 583) a kávéház-elnevezések között is arányiban több motiválatlan és kevesebb motivált névrészt találunk a világháborút megelőző időszakhoz képest.

2.4.1. A motivált névrészek megterheltsége 7,2%-os csökkenésének (57,2%, ill. 50%) oka kisebb részben az, hogy ekkor nem adtak olyan új nevet, amelynek funkciója pusztán az intézménytípus meghatározása, a intézmény fajtájának (kávéház) megnevezése, mint ahogy olyat sem, amely az üzlet valamely tulajdonságát, jellegzetességét kifejezi ki. Azonban főként a tulajdonosra, bérlőre vonatkozó névrészek arányának 5,3%-os mérséklődése húzódik meg a motivált névrészek arányának csökkenése mögött (23,2%, ill. 17,9%). Tulajdonosról, bérlőről ekkor névátvitellel elnevezett kávéházak (10) például: *Berger* (< Berger Szilárd Lajos [BpCz. – 1053]),[2] *Lissauer* (< Lissauer Henrik [BpCz. 1932]), *Riesz* (< Riesz János [BpCz. 1055]), *Rizmayer* < (Rizmayer Lipót [BpCz. 1055]), *Újszászi* < (Újszászi József [BpCz. 1055]).

A motivált névrészek másik nagy csoportját a lokalizáló névrészek alkotják (16), melyek ugyanolyan arányban képviseltetik magukat, mint a világháborút megelőző periódusban (28,6%). Többségük ekkor is arra a közterületre utal, amelyen vagy amely közelében a kávéház található: *Károly* (a Károly körút közelében), *Körönd* (a Körönd, ma Kodály körönd mellett), *Vilmos császár* (a Vilmos császár, ma Bajcsy-Zsilinszky úton), *Nefelejts* (a Nefelejcs utcában), *Damjanich* (a Damjanich utcában) stb., s nem hivatalos közterületi elnevezésre is: *Duna Korzó* (a Vigadó téren) stb. – A helymegjelölő elnevezések második nagyobb csoportja most is egy közeli vagy annak az épületnek a megjelölésével látja el a lokalizáló funkciót, amelyen belül a kávéház található: *Északi fűtőházhoz* (a Rákosrendező pályaudvarnál lévő északi fűtőház [BpCz. 176, 404] közelében), *Versenytér* (a Kerepesi úti lóversenytérnél), *Vasút* (a Rákosrendező pályaudvarnál), *Nemzeti Orfeum* (a mai Madách Színház helyén állt Nemzeti – a világháború előtt és után Royal – Orfeumban) stb. A Váci úti *Ferdinánd* kávéház neve egyszerre utal a vele szemközt lévő Ferdinánd hídra és a Váci út kiszélesedésénél lévő Ferdinánd (ma Lehel) térre.

2.4.2. A motiválatlan új névrészek közül szinte teljesen eltűntek a világháborús évek alatt (7,1% ill. 1,8%) az ún. konvencionális funkciójúak (HOFFMANN 1993. 50), amelyeknél a névadás mögött az húzódik meg, hogy igazodjanak az adott denotátumfajtára jellemző hagyományos névtípusokhoz. Cégérnévszerű elnevezést nem adtak ekkor, s csak egy darab ún. nemzetközi vándornevet *(Imperial)* találunk – részben

[2] BpCz. = Budapesti Czím- és Lakásjegyzék. 1916. Franklin Társulat, Bp., é. n.

ezen utóbbi típusú neveket hívják egyes kutatók „presztízsszóknak" a márkanevekkel kapcsolatban (OTTO 1993: 322; RAENTO–DOUGLASS 2001: 13, 32–3) –, pedig az ilyen elnevezések még ma is közkedvelt cég-, illetve intézménynevek (vö. pl. RAENTO–DOUGLASS 2001: 5–6, WILHELM 1988: 66).

A motiválatlan névrészek arányának nagymértékű, 13,2%-os növekedése (36,8%, ill. 50%) annak eredménye, hogy az emlékeztető funkciójúak (vö. J. SOLTÉSZ 1979: 124–8) megterheltsége jelentősen, 18,7%-kal nőtt (27,7%, ill. 46,4%). Különösen a külföldi vonatkozású emlékeztető névrészek aránya változott meg a világháborút megelőző korszakhoz (11,9%) képest, amelyek most a teljes új névrészanyag csaknem egynegyedét teszik ki (23,2%). Ez főként annak volt a következménye, hogy, mint láttuk korábban, 1914–15-ben több kávéház kapott olyan elnevezést, amely a politikai szövetséges országok valamelyikéhez (Ausztria, Németország) volt köthető – bár ezek egy része szintén az ebbe a csoportba tartozó, csak éppen angol és francia vonatkozású neveket váltotta fel –, de más országokra utaló névrészek is előfordultak. Találunk e névrészcsoportban személyneveket (7,1%): *Ferencz József, Habsburg, Hindenburg* (2), illetve földrajzi neveket (16,1%): *Amerika, Ausztria, Berlin, Bréma, Germania, Lussin-Piccoló* stb. Ez utóbbi névtípus a múlt század második felének eszpresszóneveinél is megtalálható (POSGAY 1997: 591, J. SOLTÉSZ 1981: 408), de általában elmondható, hogy a szórakoztató- és a vendéglátóipar területén mind a mai napig igen közkedvelt ez a névadási gyakorlat, különösen a romantikusnak, egzotikusnak számító helyek, többek között a francia és olasz Riviéra települései népszerű névadók (vö. pl. OTTO 1993: 321–2; RAENTO–DOUGLASS 2001: 5–6, 9–10; WILHELM 1988: 66).

A nemzeti értékeket megnevező emlékeztető névrészek is jelentősebb, 6,8%-kal nagyobb arányban fordulnak elő e korszakban a világháborút megelőzőhöz képest az új névrészek között (12,8, ill. 19,6%), tehát valamilyen foganatja lett a szakmabeli névmagyarosítási kezdeményezésnek, bár gyakoriságuk még így is meglehetősen elmarad a korabeli ugyanilyen új moziknevekhez (30,8%) mérten (HAVAS 1997: 583). E csoporton belül is találunk személyneveket: *Báthory, Dankó,* és a századelő korszakához hasonlóan ismét neveztek el kávéházat az egykori és későbbi miniszterelnök-pénzügyminiszterről *(Wekerle);* földrajzi neveket: *Bácskai, Hungária, Nándorfehérvár*. Egy kávéház is névadóvá vált: a reformkori magyar történelemben szerepet játszó, de 1911-ben lebontott híres *Pilvax* nevét is felvette egy új belvárosi kávéház, amelynek a korábbi üzlet egykori névadójához, Pillvax Károlyhoz természetesen már nem volt köze – a *Pilvax köz,* amelynek sarkán még jelenleg is megtalálható ez az üzlet, csak ezt követően, 1923-ban kapta nevét, (l. RÁDAY szerk. 2004: 404). Ezeken kívül egyéb magyar vonatkozású emlékeztető neveket, nemzeti jelleget hangsúlyozó, nemzeti szimbólumoknak emléket állító névrészeket is találunk: *Hazai, Hazám, Korona* (2).

Néhány az eddigi csoportokba be nem sorolható név is előfordul az emlékeztető szerepű névrészek között: *Népszava, Zuhogó*.

Tehát a világháború alatt keletkezett új kávéháznevek alapján is az figyelhető meg, mint a mozik esetében: egy olyan időszak, amelyben a névadási gyakorlatot befolyásoló politikai esemény lép fel, azt eredményezi, hogy megnő a motiválatlan, az emlékállító funkciójú nevek aránya a motivált nevek ellenében.

2.5. Hasonló tendencia mutatkozik, ha a világháborús periódusnak nemcsak az új, hanem az összes névrészét nézzük (373; 363 név), tehát azokat is, amelyet még az előző időszakban adtak, csak érthető módon kisebb mértékű a változás a háborút megelőző periódushoz képest (itt nem vettük figyelembe a korszak elején, 1914–15-ben megváltozott nevek névrészeit). Ha nem is számottevően (2%), de csökkent a motivált névrészek aránya (57,2%, ill. 55,2%), míg a nem motiváltaké 4,2%-kal nőtt (36,8%, ill. 41%).

A motivált névrészeken belül a kor összes névrészét tekintve is a tulajdonosra, bérlőre vonatkozók arányának (14,7%) mérséklődése figyelhető meg a századelő időszakához mérten (23,2%), ugyanakkor a lokalizáló névrészek gyakoribbak lettek (28,6%, ill. 35,1%), ellentétben az új névrészeknél tapasztaltakkal, vagyis az előző periódusból sok helymegjelölő névrész hagyományozódott át erre a korszakra, aminek révén a lokalizáló névrészek száma (131) már több mint kétszerese lett ekkor a tulajdonosról, bérlőről kölcsönzötteknek.

A motiválatlan névrészeket nézve is a korszak új névrészeinél megfigyelhetőhöz hasonló változás vehető észre, ha ez kisebb mértékű is: 3,9%-kal nőtt az emlékeztető funkciójúak aránya (27,7%, ill. 31,6%), ezen belül a külföldi vonatkozásúaké jobban (11,9%, ill. 13,7%), mint a nemzeti értékekre utalóké (12,8%, ill. 13,9%), vagyis úgy, ahogy az új névrészeknél.

2.6. A korszakban az új kávéháznevek közül mindössze három fordul elő kétszer *(Hindenburg, Hungária, Korona),* így egy új elnevezésre 1,06 előfordulás jut. Ha a periódus összes elnevezését vesszük figyelembe, akkor ennek a névmegterheltségi mutatónak az értéke 1,09, mely szintén kisebb a világháború előtti időszakbelinél: 1,27 (HAVAS 2002: 37). 333 különböző név található a 363 kávéház-elnevezés között; a leggyakoribb nevek: *Casino, Hungária, Otthon* (4), a 3 *Korona, Központi* és *Vigadó* (3–3) kávéház mellett pedig 15 további név 2–2 alkalommal szerepel a korpuszban. A *Vigadó* kivételével az előbb említett nevek mindegyike megtalálható a világháború előtti korszak leggyakoribb elnevezései között is, tehát e tekintetben nem történt lényegesebb változás a névanyagban. Az előbb említett azonos nevek mindegyikét egy időben, legalábbis részben egy időben hordta kávéház portálján Budapesten, vagyis a névazonosság elkerülése nem volt feltétlen szempont, bár az egy névre jutó előfordulás alacsony értéke azt jelzi, hogy törekedhettek erre.

2.7. A korszak összes nevének kevéssel több, mint negyedét idegen köz- és melléknevek, illetve nem magyar vonatkozású tulajdonnevek teszik ki. Ez megegyezik a világháború előtti periódusbeli aránnyal (vö. HAVAS 2002: 37), ugyanakkor az ezen időszak új elnevezései között ez az érték valamivel magasabb, közel 30% (meghaladva a világháborús évek ilyen új mozineveinek kevesebb mint 25%-os arányát; vö. HAVAS 1997: 583), ami főként a tulajdonnévi eredetű, a névátvitellel keletkezett kávéháznevek viszonylag nagy számából adódik.

3. Mint korábban említettük, az 1917–20 közötti időszakból nem állnak rendelkezésünkre teljes kávéházcímjegyzékek, így ezen évekre vonatkozóan nagyrészt csak a kávésipari szaksajtó szórványos adataira voltunk kénytelenek támaszkodni. Így azt sem tudjuk pontosan, hogy az 1919–20-ból adatolt három *Köztársaság* nevű kávéház pontosan mikor kapta elnevezését, de nagy valószínűséggel az polgári demokratikus forrada-

lom után, a népköztársaság és/vagy a Tanácsköztársaság ideje alatt. 1920 közepét követően már egyikükre sincs adatunk, az üzletek megszűntek, illetve az egyiknek a neve *Szeged*-re változott. (*Köztársaság* közterületi elnevezéssel először a polgári demokratikus kormányzás ideje alatt találkozhatunk Budapesten, 1918 novemberében az *Országház,* ma *Kossuth Lajos ter*-et keresztelte így át a Fővárosi Közmunkák Tanácsa, noha Krúdy Gyula még a *Népszava* nevet javasolta az utcanévbizottságában; vö. TAKÁCS 1985: 299, 313.)

Az 1919-es kommün alatt a kávéházak némelyikében a Tanácsköztársaság politikai irodái működtek, a nagyobbakat államosították, az Árvizsgáló Bizottság pedig szabott árú menürendszert rendelt el. A burzsoázia fellegvárának tartott kávéházak nagyrészt számmal ellátott étkezőhelyekként üzemeltek csupán (BEVILAQUA BORSODY–MAZSÁRY 1935. 2: 1268–9, GUNDEL–HARMATH 1979: 33). E névpótló jelzetekről nincsenek adataink, de például az Oktogonnál lévő *Kovács* kávéház (plakátokkal teleragasztott ablakokkal) a „213. számú étkezőhelyként" működött (BEVILAQUA BORSODY–MAZSÁRY 1935. I/2: 480–1. lapok közötti 1. fénykép).

Irodalom

BALLA VILMOS 1927[2]. *A kávéforrás.* Budapest.

BEVILAQUA BORSODY BÉLA – MAZSÁRY BÉLA 1935. *Pest-budai kávéházak. Kávé és kávémesterség 1538–1935.* 1–2. Budapest.

EPERJESSY KÁLMÁN 1937. *Várostörténet az utcanevekben.* Különlenyomat a Domanovszky-emlékkönyvből. Budapest.

GUNDEL IMRE – HARMATH JUDIT 1979. *A vendéglátás emlékei.* Budapest.

HAVAS PÉTER 1997. Száz év budapesti mozinévdivatja. In: *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai* 1–2. Szerk. B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY. MNyTK. 209. Budapest–Miskolc. 2: 581–9.

HAVAS PÉTER 2002. Budapesti kávéháznevek funkcionális-szemantikai vizsgálata a XIX–XX. század fordulójától az első világháborúig. *Névtani Értesítő* 24: 15–41.

HEISE, ULLA 1988. *Histoire du café et des cafés les plus célèbres.* Paris.

HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen.

HOFFMANN ISTVÁN 1999. A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 37: 207–16.

HOLLÓ SZILVIA ANDREA 1996. Hősök és mondák az utcanévadásban. In: *Magyarok Kelet és Nyugat közt. A nemzettudat változó jelképei.* SZERK. HOFER TAMÁS. Budapest. 222–50.

KMETTY KÁLMÁN 1980. *Balassagyarmat utcanevei.* Balassagyarmat.

OTTO, STEPHAN 1993. Die Namen der Filmtheater im Verleihbezirk Frankfurt. *Muttersprache* 316–23.

POSGAY ILDIKÓ 1997. Búcsú a pesti presszóktól. In: *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai* 1–2. Szerk. B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY. MNyTK. 209. Budapest–Miskolc. 2: 589–92.

RÁDAY MIHÁLY szerk. 2004. *Budapest teljes utcanévlexikona.* h. n. [Budapest.] é. n.

RAENTO, PAULIINA – DOUGLAS, WILLIAM A. 2001. The Naming of Gaming. *Names* 49: 1–35.

J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése.* Budapest.

J. SOLTÉSZ KATALIN 1981. Az intézménynevek megkülönböztető (egyedítő) elemének típusairól. *Magyar Nyelvőr* 407–13.

J. SOLTÉSZ KATALIN 1992. Rendszerváltozás és utcanévváltozás. In: *Tulajdonnév-használatunk.* Szerk. FARKAS FERENC. MND. 100. Budapest. 15–21.
TAKÁCS RÓZSA 1985. A fővárosi utcanévadás elveinek és gyakorlatának alakulása napjainkig. In: *Budapest Főváros Levéltára Közleményei '84.* Szerk. GÁRPÁR FERENC – RAINER M. JÁNOS et al. Budapest. 293–315.
WILHELM, ALBERT A. 1988. Pretty Is as Pretty Says: The Rhetoric of Beauty Salon Names. *Names* 61–8.

HAVAS PÉTER

PÉTER HAVAS, **Names of cafés in Budapest in the current of history: 1914–1919**

The author first describes the process of changing the names of cafés in 1914–15, in which many names referring to France and England were substituted by names referring to the countries of the Allies. The author also gives the functional-semantic classification of the new names emerged in the years of the First World War, comparing the frequency of their types with the frequency of name types in the previous period between the turn of the century and the First World War. The most important change: regarding the new names, the proportion of unmotivated names to motivated ones increased: almost half of the new names in the period are of a reminding function. Comparing the complete name stock (old + new names) of the years of the war with that of the previous period one can observe to a lesser degree a similar tendency of change. The author examines the frequency of the new names. Finally, the naming practices of the Republic and those of the Commune (1918–19) are treated. From this period only few names are known, but they are very characteristic of the era.

VESZPRÉM MEGYEI ÜZLETNEVEK FUNKCIONÁLIS-SZEMANTIKAI VIZSGÁLATA

Dolgozatomban Veszprém megyében található üzletek neveinek a vizsgálatát végeztem el. A nevek rendszerezéséhez HOFFMANN ISTVÁN modelljét vettem alapul. Munkájában (HOFFMANN 1993) egy olyan elemzési keretet ad, amellyel a helynevek szinkron rendszere és keletkezéstörténete is vizsgálható. A leíró szempontú elemzés részei a funkcionális-szemantikai, a lexikális-morfológiai és a szintagmatikus elemzés. Ezek közül az első, tehát funkcionális-szemantikai szempont szerinti vizsgálatot végeztem el az üzletneveken. A helynévfajták osztályai között a 7. az építménynevek csoportja (1993: 37), ezen belül említi a lakóházneveket, középületek neveit, gazdasági célú építmények neveit, a kocsmák, csárdák neveit stb. Ez utóbbiról már született elemzés KIS TAMÁS tollából (1999, 1995, 1993), ezenkívül említést kell tennem HAVAS PÉTERnek a kávéháznevekről megjelent tanulmányáról (2002). Viszont üzletnevekkel kapcsolatos hasonló vizsgálatot tudomásom szerint még nem végeztek, nem számítva egy korábban született munkát, BÍRÓ ÁGNES cikkét (1985: 236–46). Tehát – több-kevesebb sikerrel – megpróbáltam az eredetileg a helynevek elemzésére szánt modellt alkalmazni vizsgálatomban.